

I Ž A N G A

Šį pasakojimą apie ankstyvasias savo patirtis parašęs gydytojas mirė 1911 m., ir skaitytojai, nieko neišmanantys apie narsius škotų medicinos istorijos eksperimentus, galbūt klaidingai palaikys jį groteskiškais pramanais. Tie, kurie ištyrinės šios įžangos pabaigoje pateikiamus įrodymus, neabejos, kad 1881 metų paskutinę vasario savaitę, adresu Parko žiedas 18, Glazge, chirurgijos genijus iš žmogaus palaikų sukūrė dvidešimt penkerių metų moterį. Vietos istorikas Michaelas Donnelly su manim nesutinka. Tai jis išgelbėjo tekstą, sudarantį didžiąją dalį šios knygos, todėl privailau sakyti, kad jis jį atrado.

XIX a. aštuntajame dešimtmetyje gyvenimas Glazge virte virė. Senosios pramonės šakos, sukūrusios miestą, buvo uždarnos ir kraustėsi į pietus, o išrinktieji gubernatoriai (dėl priežasčių, kurias gali paaiškinti bet kuris politinės ekonomijos specialistas) supirkinėjo daugiaaukščių kvartalus ir vis plėtė kelių sistemą. Vietos istorijos muziejuje Glazgo aikštėje kuratorė Elspeth King, jos padėjėjas Michaelas Donnelly nepailsdami triūsė, kaupdami ir siekdami išsaugoti vietos kultūros duomenis, kurie buvo skubiai grūdami praeitin. Nuo Pirmojo pasaulinio karo savivaldybė vietos istorijos muziejui (vadinamam Liaudies rūmais) neskyrė lėšų jokiems naujiems eksponatams įsigyti, tad tai, ką surinko Elspeth ir Michaelas, beveik visada būdavo išgelbėta iš planuojamų griauti pastatų. Buvo išnuomotas sandėlis „Templeton’s“ kilimų fabrike (kuris turėjo netrukus uždaryti), ir ten Michaelas Donnelly gabeno vitražų, keraminių plytelių, teatro afišų, nebeveikiančių profsąjungų vėliavų ir įvairiausių istorinių dokumentų lobius. Elspeth King kartais pati fiziškai talkindavo Michaelui, nes kiti jos darbuotojai buvo miesto dailės galerijos Kelvingrove vadovo atsiųsti prižiūrėtojai ir negaudavo atlygio už tai, kad nešiotų objektus iš purvinių, nesaugių pastatų. Žinoma, negaudavo ir Elspeth bei Michaelas, tad naujosios ir labai sėkmingos jų surengtos parodos savivaldybei nekainavo beveik nieko.

Vieną rytą eidamas miesto centru, Michaelas Donnelly išvydo ant šaligatvio krašto krūvą senoviškų bylų dėžių, akivaizdžiai padėtų ten tam, kad valymo skyrius paimtų ir sunaikintų. Pažvelgęs į jas, rado amžiaus pradžia datuotų laiškų ir dokumentų, nebeveikiančios teisės bendrovės atliekas. Senojo verslo likučius paveldėjo šiuolaikiška firma, ir tai, kas atrodė neberekalinga, išmetė. Popieriuose daugiausia buvo rašoma apie žmonių ir šeimų nuosavybės sandorius, suteikusius miestui pavidalą ankstesniais laikais, ir Michaelas pastebėjo pirmosios Glazgo universitetą baigusios moters gydytojos pavardę, šiandien žinomą vien sufražisčių sąjūdžio istorikams, nors kadaise ji parašė Fabianų pamfletą apie visuomenės sveikatą. Michaelas nusprendė išsivežti dokumentus taksi ir ramiai juos peržiūrėti; bet pirmą paskambino dėžes išmetusiai firmai ir paprašė leidimo. Jo negavo. Vyresnysis partneris (gerai žinomas teisininkas ir vietos politikas, kurio pavardės neminėsime) paaiškino Michaelui, kad šis, peržiūrėdamas dokumentus, ir taip pasielgė nusikalstamai, nes jie nebuvo jo nuosavybė ir buvo skirti savivaldybės atliekų krosniai. Jis pasakė, kad kiekvienas teisininkas prisiekia saugoti klientų reikalų konfidencialumą, nesvarbu, ar teisininkas verslą paveldėjo, ar ne, ir nesvarbu, ar klientas gyvas, ar miręs. Jis aiškino, esą vienintelis būdas užtikrinti senojo verslo konfidencialumą yra sunaikinti įrodymus, kad jo būta, o jei Michaelas Donnelly išgelbės bet ką iš krūvos nuo sunaikinimo, bus apkaltintas apiplėšimu. Tad Michaelas paliko krūvą, kaip radęs – išskyrus smulkų daikčiuką, kurį atsainiai įsikišo kišenėn prieš sužinodamas, kad tai – nusikaltimas.

Tai buvo užantspauduotas paketėlis, o ant jo išblukusiu ruda rašalu užrašyta: „Dr. Viktorijos Makandls palikimas / Skirta jos vyriausiam anūkiui ar kitam gyvam palikuoniui po 1974 m. rugpjūčio / Anksčiau neatplėšti.“ Neseniai užrašas zigzagu perbrauktas šiuolaikiniu tušinuku, o apačioje prirašyta: „Gyvų palikuonių nėra.“ Viename gale paketėlio antspaudas pralaužtas ir popierius praplėštas, bet tam, kas tai padarė, knyga ir laiškas viduje pasirodė tokie neįdomūs, kad nerūpestingai sugrūdo atgal – abu kyšojo, o laiškas buvo suglamžytas, ne sulankstytas. Didysis važišius Donnelly tai įdėmiai apžiūrėjo Liaudies rūmų sandėlyje per arbatos pertraukėlę.

Knyga buvo 7¼ ir 4½ colio dydžio, įrišta juodu audeklu, su groteskišku ornamentu, įspaustu viršeliuose. Priešlapyje kažkieno ranka įrašytos sentimentalios eilės. Tituliniame puslapyje atspausdinta šitaip: Dr. Arčibaldo Makandlso / ŠKOTŲ VISUOMENĖS SVEIKATOS TARNAUTOJO JAUNYSTĖS EPIZODAI / Williama Strango raižiniai / GLAZGAS: išleista autoriaus užsakyumu ROBERT MACLEHOSE & COMPANY Universiteto spaustuvėje 1909. Toks pavadinimas nieko gero nežadėjo. Anuomet dažnai būdavo leidžiamos lėkštos paskalų knygos, pavyzdžiui, „Inspektoriaus dienoraščio lapai“ ar „Advokato Franko Klarko nuomonės ir nuostatos“. Kai autorius už jas mokėdavo leidyklai (kaip šiuo atveju), tokios knygos paprastai būdavo nuobodesnės nei tos, už kurias leidykla mokėdavo autoriui. Atsivertęs pirmą skyrių, Michaelas išvydo tipišką ano meto antraštę:

PIRMAS SKYRIUS

„Mano motina – mano tėvas – Glazgo universitetas ir pirmieji vargai – profesoriaus portretas – finansinis pasiūlymas, atmes-tas – mano pirmasis mikroskopas – lygus protas.“

Michaelą Donnelly'į labiausiai domino Strango iliustracijos, vien portretai. Williamas Strangas (1859–1921) buvo škotų dailininkas, gimęs Dumbartone, studijavęs Slade'o dailės mokykloje, Londone, pas Legrosą. Dabar jis žinomesnis ne dėl tapybos, bet dėl raižinių, o knygų iliustracijos dažnai būdavo geriausi jo kūriniai. Gydytojas, galėjęs sumokėti Strangui, kad išraižytų paveikslėlius privačiai spausdinamai knygai, turėjo turėti daugiau pajamų negu dauguma visuomenės sveikatos tarnautojų, tačiau Arčibaldas Makandlsas, kurio veidas pavaizduotas knygos pradžioje, visai neatrodė kaip turtuolis ar gydytojas. Pridėtas laiškas glumino dar labiau. Jį parašė Dr. Viktorija Makandls, autoriaus našlė, kuri neegzistuojančiam palikuoniui dėstė, jog knyga pilna melo. Štai laiško ištrauka:

„Iki 1974... gyvenantieji Makandlsų dinastijos nariai turės du senelius ar keturis prosenius ir nesunkiai nuleis juokais vieną keistuolį. Baisu apie tai net pagalvoti, ir dėkoju Gyvybės Galiai, kad velionis mano vyras išspausdino ir įrišo tik šį vienintelį

egzempliorių. Sudeginau... originalųjį rankraštį, būčiau sudeginusi ir knygą, kaip jis siūlo... bet deja! Tai beveik vienintelis likęs pėdsakas, kad vargšo kvailio būta. O kiek pinigų jis už ją sumokėjo... Man nerūpi, ką ateities kartos apie ją manys, kad tik niekas, gyvenantis dabar, nesusietų jos su *manim*.“

Michaelas suprato, kad knygai ir laiškui galbūt verta skirti daugiau dėmesio, tad padėjo juos prie kitos medžiagos, kurią nuodugniau patyrinės, kai turės laiko.

Jie ten ir gulėjo. Tą popietę jis sužinojo, kad nekilnojamojo turto vystymo firma ketina prieš remontą iškuopti senąjį Glazgo universiteto teologijos koledžą. (Dabar ten – prabangūs butai.) Paaiškėjo, kad ten esama daugiau kaip tuzino didelių įrėmintų aliejumi tapytų XVIII ir XIX a. škotų dvasininkų portretų, ir jie taip pat būtų buvę sukūrenti savivaldybės krosnyje Dosholm Parke, jeigu jis nebūtų jų išpjovęs iš porėmių (jie buvo gana aukštai pritvirtinti prie sienos varžtais) ir nugabenęs į savivaldybės meno galeriją Kelvingrove, kur perkrautame sandėlyje jiems atsirado vietos. Praslinko daugiau kaip dešimtmetis, kol Michaelas Donnelly turėjo laiko ramiai prisėsti patyrinėti socialinės istorijos. 1990 m. jis paliko Liaudies rūmus, mat Margaret Thatcher Menų ministras paskelbė Glazgą oficialia Europos kultūros sostine, o išeidamas kyštelėjo kišenėn knygą ir laišką, kurie (jis neabejojo) visiškai nieko nereikščių bet kam, kas ateis dirbti vietoje jo – jei apskritai kas nors ateis.

Su Michaelu Donnelly'u susipažinau 1977-aisiais, kai Elspeth King mane įdarbino Liaudies rūmuose dailininku archyvaru, bet kai jis mane susirado 1990-ųjų rudenį, buvau laisvai samdomas rašytojas, bendradarbiaujantis su keliomis leidyklomis. Jis paskolino man šią knygą, pasakęs, kad laiko ją prarastu šedevru, vertu išspausdinti. Pritariau jam ir pažadėjau tuo pasirūpinti, jei suteiks man visišką laisvę ją redaguojant. Michaelas Donnelly sutiko, nors ir truputį nenoriai, kai pažadėjau nieko nekeisti paties Arčibaldo Makandlso tekste. Pagrindinė šios knygos dalis tikrai liko beveik gryna Makandlso originalo faksimilė, o Strango raižiniai ir kitos iliustracijos reprodukuotos fotografiškai. Tačiau ilgas skyrių antraštes pakeičiau skambesniais savo sugalvotais

pavadinimais. 3 skyrius, originaliai aprašytas: „Sero Kolino atradimas – gyvybės sustabdymas – „Kokia iš to nauda?“ – keistieji triušiai – „Kaip tai padarėte?“ – nenaudinga išmonė ir tai, ką žinojo graikai – „Sudie“ – Baksterio buldogas – klaiki ranka“, – dabar paprasčiausiai vadinasi „Ginčas“. Taip pat būtinai norėjau visą knygą pervadinti „Vargšeliai“. Visi veikėjai ligi vieno (išskyrus ponią Dinvidi ir du generolo parazitus) anksčiau ar vėliau pavadinami ar patys pasivadina „vargšais“. Moters, save vadinančios „Viktorija“ Makandls, laišką išspausdinau kaip knygos epilogą. Michaelas buvo linkęs dėti jį vietoj įžangos, bet perskaitytas pirma pagrindinio teksto, nuteiktų skaitytojus prieš jį. Skaitydami po to, nesunkiai matome, kad laišką parašė sutrikusi moteris, trokštantanti nuslėpti tiesą apie savo gyvenimo pradžią. Dar daugiau, jokiai knygai nereikalingos dvi įžangos, o šią rašau aš.

Deja, mudu su Michaelu Donnelly’u dėl šios knygos nesutariame. Jam ji atrodo juodojo humoro romanas, į kurį klastingai įpinta šiek tiek tikrų įvykių ir istorinių faktų, panašiai kaip Scotto „Old Mortality“ ir Hoggo „Confessions of a Justified Sinner“. Man ji labiau primena Boswello „Life of Samuel Johnson“: su meile piešiamas nuostabiai gero, šaunaus, protingo, ekscentriško žmogaus portretas, sukurtas draugo, puikiai prisimenančio dialogus. Kaip ir Boswellas, kuklusis Makandlsas į savo pasakojimą priima kitų laiškus, rodančius jo vaizduojamą subjektą skirtingais rakursais, ir šitaip atskleidžia visą visuomenę. Taip pat sakiau Donnelly’ui, kad esu prirašęs užtektinai romanų, todėl tikrą istoriją sugebu atskirti. Jis atsakė prirašęs užtektinai istorijos veikalų, kad atskirtų pramanus. Į tai atsakymas buvo tik vienas – turėjau tapti istoriku.

Taip ir padariau. Toks ir esu. Pusmetį tyrinėjęs Glazgo universiteto, Mitchello bibliotekos Senosios Glazgo skaityklos, Škotijos nacionalinės bibliotekos, Edinburgo registrų namų, Londono Somerseto namų ir Britų bibliotekos Kolindeile Nacionalinį laikraščių archyvus, surinkau užtektinai materialių duomenų, įrodančių, kad Makandlso pasakojimas yra vientisas faktų audinys. Kai kuriuos tų įrodymų pateikiu knygos pabaigoje, bet daugumą – čia ir dabar. Skaitytojai, tetrokštantys gero pasakojimo, tiesmukai sakant, turėtų iškart eiti prie pagrindinės knygos dalies.

Profesionalūs abejotojai galbūt mėgausis ja dar labiau, prieš tai peržvelgę šią įvykių lentelę.

1879 m. RUGPJŪČIO 29 d. Arčibaldas Makandlsas pradeda studijuoti mediciną Glazgo universitete, kur anatomijos katedros asistentu dirba Godvinas Baksteris (garsiojo gydytojo sūnus, ir pats praktikuojantis mediciną).

1881 m. VASARIO 18 d. Iš Klaido ištraukiamas nėščios moters kūnas. Policijos gydytojas Godvinas Baksteris (gyvenantis adresu Parko žiedas 18) paliudija mirtį paskendus ir ją apibūdina: „Maždaug 25 metų, 5 pėdų 10³/₄ colių ūgio, tamsiai rudi garbanoti plaukai, mėlynos akys, šviesi oda, prie šiurkštaus darbo nepratusios rankos; dailiai apsirengusi.“ Apie kūną skelbiama, bet jo niekas neatsiima.

1882 m. BIRŽELIO 29 d. Leidžiantis saulei, beveik visame Klaido baseine girdėtas nepaprastas triukšmas, ir nors vietos spaudoje jis plačiai aptarinėtas kitas dvi savaites, jam taip ir nerasta įtikinamo paaiškinimo.

1883 m. GRUODŽIO 13 d. Advokatas Dankanas Vederburnas, įprastai gyvenęs savo motinos namuose adresu Eitono gatvė 41, Polokšyldsas, uždaromas į Glazgo karališkąją pamišėlių prieglaudą kaip nepagydomai išprotėjęs. Ištrauka iš „The Glasgow Herald“ straipsnio po dviejų dienų: „Praėjusio šeštadienio popietę visuomenės atstovai pasiskundė policijai, esą vienas Glazgo aikštės atvirojo forumo oratorius vartoja nepadorią kalbą. Skundą tyręs konstebliis rado kalbėtoją, respektabiliai apsitaisiusį maždaug trisdešimties metų vyrą, kuris švaistėsi šmeižikiškais teiginiais apie gerbiamą Glazgo medikų bendruomenės narį ir filantropą, juos maišydamas su nešvankybėmis ir Biblijos citatomis. Įspėtas liautis, oratorius ėmė dar smarkiau plūstis ir su dideliu vargu buvo nugabentas į Albiono gatvės policijos nuovadą, kur gydytojas nutarė, kad jis gali būti sulaikytas, bet ne teisiamas. Mūsų korespondentas praneša, kad jis – civilinės teisės specialistas iš geros šeimos. Jokie kaltinimai nepateikti.“

1883 m. GRUODŽIO 27 d. Generolas seras Obris de la Polas Blesingtonas, kadaise vadintas Griausmu Blesingtonu, bet dabar – Šiaurės Mančesterio apygardos parlamento narys, liberalas,

mirė nuo savo rankos Hogsnortono, savo užmiesčio rezidencijos Lomšyr Daunse, ginklinėje. Nei nekrologuose, nei pasakojimuose apie laidotuves neminima jo našlė, nors prieš trejus metus jis vedė dvidešimt ketverių Viktoriją Hatersli, ir nėra jokių įrašų nei apie teisinę skyrybas, nei apie jos mirtį.

1884 m. SAUSIO 10 d. Gavus specialų leidimą, sudaromas pi-lietinės santuokos sandoris tarp Arčibaldo Makandlso, Glazgo karališkosios ligoninės gydytojo rezidento, ir Belos Bakster, sen-mergės iš Baronio parapijos. Liudininkai – Godvinas Baksteris, Karališkosios gydytojų kolegijos narys, ir Išbel Dinvidi, namų ekonomė. Nuotaka, jaunikis ir abu liudininkai gyvena Parko žie-de 18, kur ir įvyksta vedybos.

1884 m. BALANDŽIO 16 d. Adresu Parko žiedas 18 miršta God-vinas Baksteris. Dr. Arčibaldas Makandlsas (pasirašęs mirties liudijimą) kaip mirties priežastį nurodo „smegenų ir širdies trau-kulius, sukeltus paveldėtos neuralinės, respiratorinės ir alimen-tarinės funkcijų sutrikimų“. „The Glasgow Herald“ straipsnyje apie laidotuves Nekropolyje minimas „unikalios formos karstas“ ir tai, kad velionis visą savo turtą paliko daktarui ir poniai Ma-kandlsams.

1886 m. RUGSĖJO 2 d. Moteris, ištekėjusi už dr. Arčibaldo Ma-kandlso Belos Bakster vardu, pradeda studijas Sophios Jex-Blake moterų medicinos mokykloje, prisistačiusi *Viktorija* Makandls.

Michaelas Donnelly sakė, kad anksčiau pateikti įrodymai jam skambėtų įtikimiau, jei būčiau gavęs oficialius santuokos bei mir-ties liudijimų nuorašus ir laikraščių straipsnių fotokopijas, bet jei mano skaitytojai manimi pasitiki, man nerūpi, ką mano „eksper-tas“. Ponas Donnelly nebėra toks draugiškas kaip anksčiau. Jis kaltina mane dėl dingusios originalios knygos, nors tai neteisinga. Mielai būčiau nusiuntęs leidyklai fotokopiją ir gražinęs originalą, bet dėl to leidybos kaštai būtų išaugę mažiausiai 300 svarų. Šiuo-laikiniai spaustuvės rinkėjai gali „nuskenuoti“ knygą į savo aparatą iš spausdinto puslapio, bet iš fotokopijos tektų viską iš naujo spausdinti rankomis; be to, knygos reikėjo fotografijos specialis-tui, kad pagamintų plokštes, iš kurių būtų galima reprodukuoti Strango raizinius bei Belos laiško faksimiles. Kažkur pakeliui tarp

sudarytojo, leidyklos, spaustuvės rinkėjo ir fotografo unikalūs pirmasis leidimas pasiklydo. Leidžiant knygas, tokios klaidos nuolat nutinka, ir niekas dėl jų taip nesisieloja, kaip aš pats.

Šią įžangą užbaigsiu trumpu turinėliu, kuriame garbingiausią vietą užima nežymiai paredaguota ir perspausdinta Makandlso knyga.

ĮŽANGA

Alasdair Gray

IX

Škotų visuomenės sveikatos tarnautojo
Dr. Arčibaldo Makandlso jaunystės epizodai
Dr. Arčibaldas Makandlsas

3

Laiškas apie knygą anūkui ar proanūkiui
Dr. „Viktorija“ Makandls

249

ISTORINĖS IR KRITINĖS SKYRIŲ PASTABOS

Alasdair Gray

277

Skyrių pastabas iliustravau XIX a. raižiniais, bet pats Makandlsas savo knygos tuščias vietas užpildė iliustracijomis iš pirmojo „Gray’s Anatomy“ leidimo: tikriausiai todėl, kad iš jos jiedu su draugu Baksteriu mokėsi gerojo gydymo meno. Groteskiškas raižinys kitame puslapyje – Strango, jis buvo sidabru įspaustas originaliosios knygos viršeliuose.

